

**UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA ALISHER NAVOIY HAYOTI
VA IJODINING O'RGANILISHI YUZASIDAN MULOHAZALAR**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.59.77.010>***Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna****Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti o'qituvchisi*

*Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari adabiyot
darslarida Alisher Navoiy hayoti va ijodining o'rganilish an'analari tahliliy
tavsiflanadi. Keltirilgan fikrlar V sinf adabiyot darslarida Alisher Navoiy
hayoti va ijodining o'rganilishi misolida ochib beriladi.*

*Kalit so'zlar: Navoiyning o'rganilishi, didaktika, hikmatlar, darslik,
jadval, "Xamsa", adabiy janrlar.*

**КОММЕНТАРИИ: ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА
АЛИШЕРА НАВОИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ*****Ishanxanova Iroda Abduvaxitovna,****преподаватель Ташкентский государственный университет
узбекского языка и литературы имени Алишера Навои*

*Аннотация. В данной статье дано аналитическое описание
традиций изучения жизни и творчества Алишера Навои на уроках
литературы общеобразовательных школ. Представленные идеи
проиллюстрированы исследованием жизни и творчества Алишера
Навои на уроке литературы в 5 классе.*

*Ключевые слова: навоиведение, дидактика, пословицы, учебник,
таблица, «Хамса», литературные жанры.*

**COMMENTS ON: STUDYING THE LIFE AND WORK OF
ALISHER NAVOI IN SECONDARY SCHOOLS*****Ishankhanova Iroda Abduvakhitovna,****teacher Tashkent State University of Uzbek Language and Literature
Named after Alisher Navoi*

*Abstract. This article provides information on an analytical description of
the traditions of studying the life and works of Alisher Navai in the literature
textbooks of secondary schools. The feedbacks presented are illustrated by a
study of the life and work of Alisher Navoi in the 5th grade literature class.*

*Keywords: study of Navai, didactics, proverbs, textbook, table, «Khamasa»,
literary genres.*

Ma'lumki, o'rta umumta'lim maktablarida ulug' bobokalonimiz Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlar 1-sinfdan boshlab berib boriladi. Lekin aynan Alisher Navoiy asarlarining berilishini 2021-2022-o'quv yili nuqtayi nazaridan tadqiq qilsak, bu jarayon faqatgina 3-sinfning "O'qish" darsligida ko'ramiz. Darslikning 121-123-betlarida navoiyshunos olim Abduqodir Hayitmetovning "Donolarning donosi" matni berilgan. Matnda Alisher Navoiyning hayoti haqida ma'lumot berish bilan birga, quyidagi hikmatlar keltirilgan:

Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz.

Haq yo'linda kim senga bir harf o'qutmish ranj ila,

Aylamak bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Bilmaganni so'rab o'rgangan olim,

Orlanib so'ramagan o'ziga zolim.

Yuqoridagi hikmatli so'zlarning izohlari ham berilgan. Matndan so'ng Alisher Navoiy shaxsiyati va hikmatli so'zlari haqida fikrlashga chorlovchi savol va topshiriqlar ham berilgan.

5-sinfdan 11-sinfgacha amalda bo'lgan "Adabiyot" darsliklarida Alisher Navoiy asarlaridan namunalar berilishini quyidagi jadvalda aks ettiramiz:

Sinf	Darslik	Mualliflar	Nashriyot	Mavzu	Soat
5	"Adabiyot"	S.Ahmedov, B.Qosimov, R.Qo'chqorov, Sh.Rizayev	"Sharq", 2015	"Hayrat ul-abror" dostoni	1
				"Sher bilan Durroj" hikoyati	2
6	"Adabiyot"	S.Ahmedov, R.Qo'chqorov, Sh.Rizayev	"Ma'naviyat", 2017	Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub"	3
7	"Adabiyot"	Q.Yo'ldoshev, B.Qosimov, V.Qodirov, J.Yo'ldoshbekov	"Sharq", 2017	"Sab'ayi sayyor" dostonidan parcha	3
8	"Adabiyot"	S.Olim, S.Ahmedov, R.Qo'chqorov	G'afur G'ulom nashriyoti, 2019	Alisher Navoiyning ruboiy, tuyuq va fardlari tahlili	4
9	"Adabiyot"	Q.Yo'ldoshev, V.Qodirov, J.Yo'ldoshbekov	"O'zbekiston", 2019	"Farhod va Shirin" dostoni	9
10	"Adabiyot"	B.To'xliyev, B.Karimov, K.Usmonova	"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2017	Alisher Navoiy lirikasi	4
11	"Adabiyot"	B.To'xliyev, B.Karimov, K.Usmonova	"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2018	"Saddi Iskandariy" dostonidan parcha	3

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘rta maktab o‘quvchilari 5-sinfdan oq “Xamsa” asariga murojaat qilishadi. Darslikning avvalgi nashrlarida “Rostlik ta’rifida” maqoloti ham kiritilgan edi. Keyingi darslikda faqat “Sher va Durroj” hikoyati berilgan. Bu hikoyat nafaqat maktab o‘quvchilari orasida, balki katta yoshli xalq vakillari o‘rtasida ham juda mashhur. Hikoyat matni nasriy bayoni bilan berilgan. Lekin, baribir, dostonidan parchani tushunish uchun quyidagi so‘zlarning lug‘atini qo‘shish lozim deb hisoblaymiz:

Aysh – turmush, rohatli turmush, maishat

Badbin – birovga yomonlik istovchi; yaramas

Changalzor – daraxtlar va butalar ko‘p joy

Humo – baxt qushi

Illat – sabab; kamchilik

Majoziy – majozga oid, haqiqiy bo‘lmagan

Mislsiz – o‘xshashi yo‘q

Mola – yer tekislaydigan maxsus yog‘och asbob

Mutanosib – teng o‘lchamli, teng nisbatli, mos keluvchi

Nag‘ma – kuy, musiqa, navo

Pand – o‘git, nasihat

Qamramoq – atroflab o‘rab olmoq, qurshamoq

Qismat – taqdir

Ramziy – ramzdan iborat bo‘lgan; ramzli, ishorali

Tahsin – ofarin etish, taqdirlash, maqtash

Timsol – namuna, misol, bir narsaning o‘xshashi

To‘qay – qamish, changal va shu kabi o‘simliklar o‘sib yotgan, odatda, zaxkash yer

Vahshat – kishini dahshatga soladigan narsa, vahshiylik

Ushbu so‘zlar ma’nosini yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchi hikoyat mazmunini chuqur anglaydi.

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda, yana bir mulohazani bildirmoqchimiz. Bizningcha, 5-sinf o‘quvchilari uchun Alisher Navoiyning nisbatan soddaroq va kichik hajmli asarlaridan namunalar keltirilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Masalan, Alisher Navoiy ruboiylari, fardlaridan 10-12 yoshli bolalar uchun so‘zlari sodd va mazmuni tushunarli bo‘ladigan namunalarini kiritishimiz mumkin. Biz namuna tarzida ularni keltiramiz:

Alisher Navoiy ruboiylari

G‘urbanda g‘arib shodmon bo‘lmas emish,

El anga shafiq-u mehribon bo‘lmas emish.

Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa,

Bulbulg‘a tikandek oshyon bo‘lmas emish.

Gul bordi esa, chaman muattar bo‘lsun,
Sham’ o‘chti esa, qamar munavvar bo‘lsun.
Shahzodag‘a gar ravza muyassar bo‘ldi,
Sultong‘a jahon mulki muyassar bo‘lsun.

So‘zdurki, nishon berur o‘likka jondin,
So‘zdurki, berur jong‘a xabar jonondin,
Insonni so‘z ayladi judo hayvondin,
Bilkim, guhare sharifroq yo‘q andin.

Kim istasa saltanat, saxodur anga shart,
Har va‘daki aylasa vafodur anga shart.
Kim faqr talab qilsa, fanodur anga shart,
Ollig‘a nekim kelsa, rizodur anga shart.

Johilki, hasad bo‘lg‘ay aning jahlig‘a zam,
Nur el ko‘zidin anglasa o‘z ko‘zida kam.
Ko‘zlarni olishmoqqa chekib tiyg‘i sitam,
El ko‘zini ham o‘yg‘a-yu o‘z ko‘zini ham.

Gar qilsa kishi qilib gunohe, tavba,
Ul jurmg‘a bo‘lsa uzrxohi tavba.
Qilmoq necha goh jurmu gohe tavba,
Bu jurm ila tavbadin ilohiy tavba.

Alisher Navoiy fardlari
Muruvvat barcha bermakdur, yemak yo‘q,
Futuvvat barcha qilmakdur, demak yo‘q.

Xaliq o‘lg‘on saxiydin elga bo‘ldi ikki baxshoyish,
Ham ehsonidin oroyish, ham axloqidin osoyish.

Kishi aybing desa, dam urmag‘ilkim, ul erur ko‘zgu,
Chu ko‘zgu tiyra bo‘ldi, o‘zga aybing zohir aylarmu?

Ushbu ruboiy va fardlarning ayrimlari mazmunini izohlab, qolganlari haqida o‘quvchilarning mustaqil fikrlari so‘ralsa, maqsadga muvofiq bo‘lardi. Masalan:

G‘urbatda g‘arib shodmon bo‘lmas emish,
El anga shafiq-u mehribon bo‘lmas emish.

Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa,
Bulbulg'a tikandek oshyon bo'lmas emish.

Ruboiyda begona yurtda yashashga majbur bo'lgan musofirning dardlari aks etgan. G'urbatda, ya'ni Vatandan yiroqda bo'lgan g'arib (musofir) odam shod, xursand bo'lmas ekan. Begona joydagi odamlar ham unga nisbatan shafqatli va mehribon bo'lmas ekan. Bulbul – sayroqi qush, u gulzordagi gullarni ko'rib, zavq-shavq bilan sayraydi. Agar bulbul qafasda saqlab turilsa, u sayramay qo'yadi, hatto qafas oltindan bo'lsa ham. Oltun qafasning ichida gul ochilsa ham, bulbulga o'z uyi(oshyoni) o'rnini bosa olmaydi. Tikandek so'zini izohlaymiz: bulbul tikanzorda yashaydi, shuning uchun shoir “tikandek oshyon” deydi. Bu qush gulzorda sayraydi. Chunki tikanzorda sayrasa, uyasi oshkor bo'lib qoladi, ovchi uni tutib oladi. Bulbul esa tutqunlikda sira sayramaydi, erkin holda, gulzorda xonish qiladi.

Yuqorida tavsiya etilgan ruboiy va fardlar qanchalik sodda va tushunarli bo'lmasin, ular tarkibidagi ayrim so'zlar lug'atini ilova qilish shart deb hisoblaymiz. Masalan, “shafiq”, “muattar”, “ravza”, “saxo” kabi so'zlar o'quvchilar uchun qabul qilinishi birmuncha qiyin so'zlardir.

Shu o'rinda yana bir mulohazani aytishni ma'qul deb o'yladik: 5-sinf o'quvchilari uchun Alisher Navoiy hayoti va ijodini o'rganish o'quv mashg'ulotlarida “El desa Navoiyni” kitobidagi rivoyatlardan qo'shimcha manba sifatida namuna o'qib berilsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Masalan, “Alisher bilan bulbul” rivoyati mazmunan sodda va o'quvchilarning yoshlariga ham mos keladi. Alisherning yoshlikdan nozikta'b bola bo'lganligini o'quvchilar his qilishsa, Navoiy shaxsiga bo'lgan hurmati shakllanadi va oshib boradi. Alisherga taqlid qilishga harakat qila boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodini yosh avlodga qanchalik jo'n holda bersak, ularning qabul qilishi va yodda saqlab qolishi shunchalik oson bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Hikmatlar // T.: “O'zbekiston”, 2013. 7-b.
2. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik // T.: “Fan”, 1987-2000. 45-b.
3. B.To'xliyev va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinf o'quvchilari uchun. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2017. 87-b.
4. B.To'xliyev va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinf o'quvchilari uchun. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2018. 55-b.
5. M.Umarova va boshqalar // O'qish. Darslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinf o'quvchilari uchun. – T.: “O'qituvchi”, 2019. 52-b.
6. Q.Yo'ldoshev va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf o'quvchilari uchun. – T.: “Sharq”, 2017. 18-b.

7. Q.Yo‘ldoshev va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: “O‘zbekiston”, 2019. 96-b.

8. S.Ahmedov va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: “Sharq”, 2015. 74-b.

9. S.Ahmedov va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 6-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: “Ma’naviyat”, 2017. 102-b.

10. S.Olim va boshqalar // Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinf o‘quvchilari uchun. – T.: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2019. 20-b.

11. “El desa Navoiyni”// T.: “Cho‘lpon”, 1991. 12-b.